

УДК 808'2

UDC 808'2

**РЭДАГАВАННЕ: КОМПЛЕКСНАСЦЬ
НАВУКОВАЙ ГАЛІНЫ****EDITING: COMPLEXITY OF THE
SCIENTIFIC BRANCH****П. П. Жаўняровіч,***кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры
медыялінгвістыкі і рэдагавання БДУ***P. Zhauniarovich,***PhD in Philology, Associate Professor of the
Department of Medialinguistic and Editing, BSU*

Паступіў у рэдакцыю 03.04.20.

Received on 03.04.20.

У артыкуле рэдагаванне разглядаецца як комплексная галіна навуковых ведаў, якая сумяшчае ў сабе даследаванні літаратуразнаўства, мовазнаўства, тэксталогіі, тэорыі камунікацыі, праксеалогіі, псіхалогіі творчасці і інш. Шматлікія дэфініцыі рэдагавання ўтрымліваюць спрэчныя сцвярджэнні і патрабуюць удакладнення. Асобна разглядаецца спалучэнне *аўтарскае рэдагаванне* і канстатуецца яго нетэрміналагічнае ўжыванне. Аўтар засяроджаецца на сучасным стане беларускага рэдагавання, звяртае ўвагу на нераспрацаванасць яго гісторыі, адсутнасць артыкулаў, напісаных вядомымі рэдактарамі пра вопыт сваёй працы. Сёння патрабуецца актыўная праца рэдактараў для выяўлення немагчымых змяненняў, праведзеных у савецкі час па патрабаванні цензурных органаў, і вяртанне першапачатковых тэкстаў чытачу. З гэтай прычыны тэрміналагічная ўпарадкаванасць рэдагавання мае не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне.

Ключавыя словы: рэдагаванне, рэдактарскі аналіз, рэдактарская праўка, філалогія, літаратуразнаўства, мовазнаўства, аўтарскае рэдагаванне, гісторыя беларускага рэдагавання.

The article considers editing as a complex branch of science which combines research in literature studies, linguistics, textology, theory of communication, praxeology, psychology of creativity and others. Numerous definitions of editing contain disputable statements and require specification. The combination "author's editing" is separately considered, its non-terminological usage is stated. The author concentrates on the modern state of Belarusian editing, pays attention to lack of work on its history, absence of articles written by well-known editors about the experience of their work. The modern times require active work of editors for revealing unmotivated changes conducted during the Soviet times on the demand of censorship bodies and returning the original texts to the readers. For this reason terminological arrangement of editing has not only theoretical but also practical meaning.

Keywords: editing, editing analysis, editing correcting, philology, literature studies, linguistics, author's editing, history of Belarusian editing.

Уводзіны. Стагоддзі, што прайшлі з часу пачатку кнігадрукавання, сучасны стан выдавецкай справы і філалагічнай навукі, імклівае пашырэнне міжкультурных і навуковых кантактаў у сувязі з укараненнем інтэрнэт-камунікацыі выклікаюць пільную патрэбу ў вызначэнні месца рэдагавання ў структуры навуковых ведаў. Нявызначанасць гэтага месца спараджае шматлікія тэрміналагічныя праблемы і негатыўна ўплывае на далейшае развіццё як навуковай распрацоўкі паняцця, так і сферы практычнай дзейнасці і вучэбнай дысцыпліны.

Рэдагаванне заўсёды трактуецца як шырокі творчы працэс. Творчы аспект рэдагавання найперш зводзіцца да правядзення рэдактарскага аналізу як першага складніка дзейнасці рэдактара, які абавязаны выявіць грамадскую значнасць твора, г. зн. дайсці да аўтарскай задумы, прасачыць яе рэалізацыю (якасць), прадугледзець рэакцыю чытача. Гэты аналіз заўсёды крытычны, але вельмі важны, бо дазваляе адзначыць станоўчыя бакі і адсачыць пэўныя недахопы твора на дадрукаваным этапе працы з ім. У гэтым разе праца рэдактара атыасмліваецца з працай крытыка і літаратуразнаўцы, якія даследуюць ужо надрукаваны твор і, так бы мовіць, рэкламуюць і ранжыруюць згодна з месцам у літаратурным працэсе.

Ды і другі складнік рэдактарскай дзейнасці – рэдактарская праўка – мае на ўвазе супраць з аўтарам, дзеля чаго рэдактар можа ўносіць свае прапановы па паляпшэнні твора, якія не выключаюць, а, наадварот, прадугледжваюць творчы пачатак. Рэдактару трэба грунтоўна вывучыць аўтарскі стыль, прадумаць матываванасць сваіх прапановаў, бо магчымы перацэнненні аўтара, а паразумення, у дачыненні да мастацкага твора, немагчыма дасягнуць без рэдактарскай творчасці. Менавіта творчая дзейнасць рэдактара набліжае рэдагаванне да літаратуразнаўства з адпаведнай

яму тэрміналогіяй: ідэя, змест і форма, кампазіцыя, вобразныя сродкі і да т. п.

Асноўная частка. Найбольш поўна паняцце *рэдагаванне* тлумачыцца ў «Слоўніку выдавецкіх тэрмінаў»: «Прафесійная дзейнасць рэдактара, у якую ўваходзіць распрацоўка канцэпцыі выдання, у тым ліку ўдзел у мадэліраванні яго мастацкай канструкцыі і апарату; сумесная з аўтарам творчая работа над стварэннем твора; аналіз, ацэнка і ўдасканаленне аўтарскага арыгінала; фарміраванне выдавецкага арыгінала і кантроль за ім на ўсіх этапах выпуску ў свет» [1, с. 55]. У дастаткова складанай і грувасткай дэфініцыі У. К. Касько не вельмі дакладна сфармулявана думка наконт «сумеснай з аўтарам творчай работы над стварэннем твора»: гэта робіць рэдактара суаўтарам, што не адпавядае сапраўднасці. Дэфініцыі *рэдагавання* ў расійскіх, украінскіх, польскіх, заходнееўрапейскіх і амерыканскіх даведніках і энцыклапедыях часцей за ўсё ўтрымліваюць на пачатку дэфініенса слова *працэс*, больш дакладнае і падыходнае да гэтай з'явы. Акрамя таго, прыведзеная беларуская дэфініцыя тычыцца толькі выдання кнігі, а сучаснае рэдагаванне сягае ў такія сферы прафесійнай дзейнасці, як журналістыка, кінавытворчасць, кіраўнічае і сэрвіснае абслугоўванне, бібліятэчная справа і інш., а гэта патрабуе распрацоўкі абагульненай дэфініцыі, не засяроджанай на канкрэтнай галіне.

Да прыкладу, расійская даследчыца К. М. Накаракава падае наступную дэфініцыю вучэбнай дысцыпліны «Літаратурнае рэдагаванне»: «Практычная па мэце, комплексная па структуры філалагічная дысцыпліна, якая вывучае прыёмы і метады працы рэдактара над тэкстам літаратурнага твора, фарміруе навыкі працы з тэкстам, што рыхтуецца да публікацыі...» [2, с. 12–13]. Адзначым выкарыстанне аўтарам спалучэн-

ня *філалагічнай дысцыпліны*, якое падкрэслівае выкарыстанне падчас вывучэння студэнтамі (а потым і ў практычнай дзейнасці рэдактарамі) не аднаго кірунку філалогіі. Выклікае, аднак, дадатковыя пытанні наяўнасць удакладняльнага азначэння *літаратурнае*: яно звужае паняцце рэдагавання ці пашырае? Бо даследчыца неаднаразова канстатвала: «Сёння назва курса “Літаратурнае рэдагаванне” ўяўляецца хутчэй традыцыйнай, чым дакладнай» [3, с. 8]. Мы прытрымліваемся думкі А. Э. Мільчына, аднаго з аўтарытэтаў у тэорыі рэдагавання, які вылучае *літаратурнае рэдагаванне* толькі пры падзеле працы ў выдавецтве, «калі навуковы і спецыяльны рэдактар займаецца аналізам і ацэнкай з боку навуковага і спецыяльнага, у той час як аўтар мае патрэбу ў дапамозе літаратурнай» [4, с. 194]. Выданне твораў мастацкай літаратуры не патрабуе навуковага ці спецыяльнага рэдагавання, таму азначэнне *літаратурнае* ўяўляецца збытоўным. Працаваць «над тэкстам літаратурнага твора» можна толькі з выкарыстаннем філалагічных ведаў, у тым ліку арыентавацца ў літаратурных жанрах, прымяняць парады стылістыкі і нормы літаратурнай мовы падчас праўкі.

Прааналізаваўшы дзясяткі дэфініцый рэдагавання, можна прапанаваць наступную: «*Рэдагаванне* – комплексная навуковая галіна, якая вывучае працэсы вызначэння якасці прапанаванага да друку, агучвання, паказу, размяшчэння ў інтэрнэце твора, яго ўдасканалення пры супрацоўніцтве з аўтарам, афармлення, адпаведнага ўсталяваным патрабаванням, і даядзення да спажываўца».

Вызначэнне якасці твора – гэта правядзенне рэдактарскага аналізу. Менавіта на ўдасканаленні гэтага складніка рэдагавання сёння ідуць актыўныя пошукі: выкарыстоўваюцца даследаванні ў тэорыі, лінгвістыцы і стылістыцы тэксту, пастулаты Г. П. Грайса, прынцыпы Т. Катарбінскага, тэорыя маўленчых актаў Дж. Осціна і Дж. Сёрла, крытычны дыскурс-аналіз Т. ван Дэйка, аперцэпцыя тэксту ў камунікацыі і інш., а гэта сведчыць пра сувязь рэдагавання не толькі з філалогіяй, але і з тэорыяй камунікацыі, праксеалогіяй, псіхалогіяй і чарговы раз сведчыць пра комплекснасць рэдагавання як навуковай галіны. Калі весці гаворку пра перавыданне твораў класікаў беларускай літаратуры, рэдагаванне не можа абысціся без напрацовак тэксталогіі – галіны філалагічнай (гісторыка-філалагічнай) навукі. Сярод беларускіх навукоўцаў у гэтым напрамку шмат зрабіў Міхась Мушынскі, асабліва датычна перавыдання твораў Якуба Коласа.

Гэтыя развагі выводзяць на важную праблему, якая не вырашана на сённяшні дзень, – выкарыстанне спалучэння *аўтарскае рэдагаванне*: «аўтаррэдагаванне – удасканаленне аўтарам свайго закончанага твора, звычайна пры падрыхтоўцы яго да выдання» [2, с. 16]. Верагодна, яно ўзнікла пад уплывам тэрміна *рэдакцыя* ў значэнні «разнавіднасць (варыянт) тэксту літаратурнага або фальклорнага твора, этап у яго творчай гісторыі» [5, с. 564]. Аднак гэта яшчэ і этап у творчай гісторыі пісьменніка, у якога пад уплывам разнастайных акалічнасцей узнікае новая рэдакцыя твора. У гэтым разе аўтар мае права рабіць са сваім «дзіцем» што заўгодна: змяняць сюжэтную лінію, дадаваць або ліквідоўваць персанажаў, удакладняць партрэтныя характарыстыкі, удасканальваць псіхалагізм і да т. п. Але аўтар не можа быць рэдактарам

свайго твора, бо патрэбны погляд збоку, слова ўдумлівага і добразычлівага дарадчыка. Слушна на гэты конт выказалася беларуская даследчыца Л. І. Пятрова: «Як бы той ці іншы аўтар ні сцвярджаў, што ён здольны зірнуць на свой твор збоку, даць яму крытычную ацэнку і правесці неабходную праўку, гэта не адпавядае сапраўднасці» [6, с. 5]. Пададзім таксама дэфініцыю з «The World Book Encyclopedia (International)»: «Рэдагаванне – працэс прывядзення тэксту аўтара ў “агульнадаступную” форму» [7, с. 846]: выразна прасочваюцца два аўтары, якія працуюць з рукапісам, – аўтар тэксту і рэдактар. Верагодна, абыходнае разуменне *рэдагавання* як *выпраўлення памылак* выклікае ўкараненне ў вучэбную літаратуру ненавуковага тэрміналагічнага спалучэння. І чаму ў прыведзенай дэфініцыі ўжо не выкарыстоўваецца азначэнне *літаратурнае (літаратурнае аўтаррэдагаванне)*? Урэшце спалучэнне *аўтарскае рэдагаванне* разбурае ўвесь працэс з двух складнікаў – аналіз і праўка.

Пералік беларускіх пісьменнікаў (празаікаў і паэтаў), хто меў дачыненне да рэдагавання, можа заняць некалькі старонак: рэдактарамі ў выдавецтвах (Дзяржаўнае выдавецтва БССР, «Беларусь», «Мастацкая літаратура», «Юнацтва» і інш.), на беларускім радыё і тэлебачанні, на кінастудыі «Беларусьфільм», у часопісах («Полымя», «Малодосць», «Нёман», «Беларусь», «Вошчык», «Бярозка» і інш.), газетах («Наша Ніва», «Савецкая Беларусь», «Звязда», «Чырвоная змена» і інш.) былі дзясяткі творцаў. Рэдактарская дзейнасць Янкі Купалы ў «Нашай Ніве», Кузьмы Чорнага ў «Беларускай вёсцы», Міхася Лынькова ў «Польмі рэвалюцыі», Пімена Панчанкі ў «Малодосці», Івана Шамякіна і Івана Чырынава ў выдавецтве «Беларуская савецкая энцыклапедыя», Аркадзя Куляшова на «Беларусьфільме» і інш. мала даследавана, ды і самі пісьменнікі не пакінулі разгорнутага апісання сваёй рэдактарскай працы. У скарбонцы рэдагавання (датычна моўна-стылёвай праўкі) засталіся асобныя артыкулы Кузьмы Чорнага, Якуба Коласа, Яна Скрыгана, Максіма Лужаніна і некаторых іншых.

А дзе развагі сённяшніх рэдактараў-пісьменнікаў? Акрамя занатовак Віктара Шніпа, і здаецца няма чаго. А дзе нататкі дасведчаных, удумлівых рэдактараў – не пісьменнікаў, дзякуючы карпатлівай працы якіх з’яўляюцца на паліцах кнігарняў і бібліятэк сотні беларускіх кніг, выходзяць газеты і часопісы? На чым прыкладзе рыхтаваць рэдактараў-пачаткоўцаў? Як не пазаздросціць расіянам, якія маюць кнігі Л. Чукоўскай, Н. Галь, К. Раждзественскай, А. Рыса і інш.

Ужо можна весці гаворку і пра гісторыю беларускага рэдагавання, адлік якой распачынаецца з 1517 г., года выдання першай беларускай кнігі, і якая яшчэ чакае свайго даследчыка. Прадмовы і пасляслоўі, тытульны ліст, анатацыі, глосы ў скарынаўскіх выданнях ёсць не што іншае, як рэдагаванне, праведзенае дзеля набліжэння твора да чытача, дапамогі яму ў камунікаванні з тэкстам. Ф. Скарына, аднак, як чалавек Адраджэння, быў шматстаночнікам, выконваў сам і тэхнічнае, і мастацкае рэдагаванне, імкнуўся зрабіць кнігу эрганамічнай, выконваў маркетынговыя функцыі. Тэксты трох Статутаў Вялікага Княства Літоўскага даюць багаты матэрыял па рэдагаванні заканадаўчых дакументаў. Рэдактарскія асаблівасці граматык, выдадзеных у старажытнай Беларусі, сталі падмуркам у рэдагаванні вучэбнай літаратуры. Непачаты край працы чакае навукоўца пры даследаванні рэдагавання

«нашаніўскага» перыяду і перыяду беларусізацыі. Уплыў экстралінгвістычных фактараў найбольш выразна прасочваецца ў рэдагаванні 1930-х гг. На жаль, матэрыялаў таго часу засталася мала.

Не менш складаныя задачы паўстаюць перад даследчыкам пры аналізе рэдагавання ў другой палове ХХ ст., калі з'явіліся дзясяткі і сотні новых твораў, якія часта не па жаданні аўтараў зведвалі шматлікія змены. Праца ў гэтым рэчышчы вынікуе перагляд выдадзеных у 1950–1980-я гг. мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў, якія былі скарэктаваны па патрабаванні органаў Галоўліта або пад іх ціскам рэдакцыйнымі калектывамі. Дастаткова прывесці адну вытрымку з дакладнай запіскі начальніка Галоўліта ўпраўлення па ахове дзяржаўных тайн у друку пры Савеце Міністраў БССР ад 26 снежня 1978 гг. сакратару ЦК КПБ А. Т. Кузьміну адносна кнігі Уладзіміра Калесніка «Ветразі Адысея (Уладзімір Жылка і рамантычныя традыцыі ў беларускай паэзіі)»: «На стар. 35 правіўся тэкст, у якім утрымлівалася спроба палітычнай рэабілітацыі паэта А. Гаруна, нацыяналіста і ворага беларускага народа перыяду грамадзянскай вайны» [8, арк. 4]. З гэтай прычыны выяўленне рукапісаў і машынапісаў твораў і правядзенне тэксталагічнага аналізу з параўнаннем тэкстаў, выдадзеных пры жыцці пісьменнікаў, уяўляецца надзвычайнай задачай сучасных рэдактараў.

Прыклад плённай працы ў гэтым кірунку паказваюць укладальнікі збору твораў У. Караткевіча (у 25 т.), якія вяртаюць першапачатковыя тэксты пісьменніка, праводзячы рэдактарскую апрацоўку вярнутых фрагментаў. Да прыкладу, раман «Каласы пад сярпом тваім» быў скарэчаны на 30 адсоткаў, у эсэ «Званы ў прадонных азёр» (1969) было ліквідавана 20 адсоткаў тэксту, у асноўным па ідэалагічных прычынах.

Нават хрэстаматычны верш «Багдановічу» сёння ўспрымаецца ў чымсьці па-новаму. Па-першае, па-

праўлены радок «І застаўся ты ў нашых душах, // Хоць згубіўся твой шлях у палях...» [9, с. 109] на «І застаўся ты ў нашых душах, // Хоць *навекі знік* у палях...» [10, с. 228]; па-другое, уласная назва гары (відаць, каб не было асацыяцыі з Бібліяй) заменена безаблічным русізмам: «Перад светлай *Сінайскай* гарой» [9, с. 109] → «Перад светлай *заветнай* гарой» [10, с. 228]; па-трэцяе, ліквідавана апошняя строфа з цытаваннем верша М. Багдановіча. Твор пры грунтоўным рэдактарскім аналізе страціў вельмі важныя дамінанты, якія, не зрушваючы асноўны сэнсавы стрыжань, істотна ўплываюць на рэалізацыю аўтарскай задумы. Праўкі з сённяшняга гледзішча цалкам немагчымыя і толькі пагоршылі аўтарскі рукапіс. Не выпадкова вядомы тэрэтык рэдагавання А. Э. Мільчын пісаў: «Нельга не прызнаць справядлівым незадавальненне аўтараў рэдактарамі за праўку, што скажае сэнс і стыль, за бязглуздыя заўвагі, за няўважлівыя і непаважлівыя адносіны да сябе, за сілавое навязванне расшэнняў, з якімі не згодзен аўтар» [11, с. 28].

Заклучэнне. Такім чынам, рэдагаванне з'яўляецца комплекснай галіной навуковых ведаў і шматлікімі сувязямі звязана з філалагічнымі навукамі (літаратуразнаўствам і мовазнаўствам), тэксталагіяй, выдавецкай справай, псіхалогіяй (творчасці), тэорыяй камунікацыі і іншымі навукамі. Трыадзінства рэдагавання як галіны навуковых ведаў, сферы практычнай дзейнасці і вучэбнай дысцыпліны прадвызначае складанасць тэрміналагічнага ўладкавання, і з гэтай прычыны існуюць шматлікія дэфініцыі, якія сваімі складнікамі адрозніваюцца адна ад другой. Толькі дасягнуўшы арганічнага несупярэчлівага падыходу да азначэння рэдагавання, можна дасягнуць прымальнага выніку дзеля далейшага фарміравання тэрміналагічнага апарату і дакладнага выкарыстання яго складнікаў у навуковых і вучэбных тэкстах.

ЛІТАРАТУРА

1. Кас'ко, У. К. Слоўнік выдавецкіх тэрмінаў / У. К. Кас'ко. – Мінск : БДУ, 2012. – 130 с.
2. Накор'якова, К. М. Справочник по литературному редактированию для работников средств массовой информации / К. М. Накор'якова. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 200 с.
3. Накор'якова, К. М. Литературное редактирование / К. М. Накор'якова. – М. : ИКАР, 2015. – 432 с.
4. Мильчин, А. Э. Издательский словарь-справочник / А. Э. Мильчин. – М. : Юристъ, 1998. – 472 с.
5. Чамярыцкі, В. А. Рэдакцыя / В. А. Чамярыцкі, Л. М. Мазанік // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. – Мінск : БелСэ, 1986. – Т. 4 : Накцюрн – Скальскі / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – С. 564.
6. Петрова, Л. И. Основы редактирования: системный подход в деятельности редактора : учеб. пособие / Л. И. Петрова. – Минск : Букмастер, 2012. – 384 с.
7. The World Book Encyclopedia (International). – Т. 15 : P. – London, Sydney, Tunbridge, Wells, Chicago : World Book, 1994. – 878 p.
8. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Ф. 1195. – Воп. 1. – Спр. 123.
9. Караткевіч, У. С. 36. тв. : у 25 т. / У. С. Караткевіч ; падрыхт. тэкстаў і камент. А. Вераб'я. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – Т. 2 : Паэзія, 1961–1984 / рэд. тома В. Рагойша. – 397 с.
10. Караткевіч, У. С. 36. тв. : у 8 т. / У. С. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1987. – Т. 1 : Вершы, паэмы. – 431 с.
11. Мильчин, А. Э. Методика редактирования текста / А. Э. Мильчин. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Логос, 2005. – 524 с.

REFERENCES

1. Kas'ko, U. K. Slovník vydavetských terminů / U. K. Kas'ko. – Minsk : BDU, 2012. – 130 s.
2. Nakoryakova, K. M. Spravochnik po literaturnomu redaktirovaniyu dlya rabotnikov sredstv massovoy informatsiyi / K. M. Nakoryakova. – 2-ye izd. – M. : Flinta : Nauka, 2011. – 200 s.
3. Nakoryakova, K. M. Literaturnoye redaktirovaniye / K. M. Nakoryakova. – M. : IKAR, 2015. – 432 s.
4. Mil'chin, A. E. Izdatel'skiy slovar'-spravochnik / A. E. Mil'chin. – M. : Yurist, 1998. – 472 s.
5. Chamyarytski, V. A. Redaktsyya / V. A. Chamyarytski, L. M. Mazanik // Entsylapyedyya litaratury i mastatstva Belarusi : u 5 t. – Minsk : BelSe, 1986. – T. 4 : Naktsyurn – Skal'ski / redkal. : I. P. Shamyakin (gal. red.) [i insh.]. – S. 564.
6. Pyetrova, L. I. Osnovy redaktirovaniya: sistyemny podchod v dneyatel'nosti ryedaktora : ucheb. posobiye / L. I. Pyetrova. – Minsk : Bukmastyer, 2012. – 384 s.
7. The World Book Encyclopedia (International). – T. 15 : P. – London, Sydney, Tunbridge, Wells, Chicago : World Book, 1994. – 878 p.
8. Natsyyanal'ny archiy Respubliki Belarus'. – F. 1195. – Vop. 1. – Spr. 123.
9. Karatkyevich, U. S. Zb. tv. : u 25 t. / U. S. Karatkyevich ; padrycht. tekstau i kamyent. A. Vyerabya. – Minsk : Mastatskaya litaratura, 2012. – T. 2 : Paeziya, 1961–1984 / red. toma V. Rahojsja. – 397 s.
10. Karatkyevich, U. S. Zb. tv. : u 8 t. / U. S. Karatkyevich. – Minsk : Mastatskaya litaratura, 1987. – T. 1 : Vershy, paevy. – 431 s.
11. Mil'chin, A. E. Myetodika ryedaktirovaniya tyeksta / A. E. Mil'chin. – Izd. 3-ye, pyeryerab. i dop. – M. : Logos, 2005. – 524 s.